

SAG, *De Coupure*, aquarel
door J.J. Wynants, AG, W 105

Klapwiekend vrouwvolk in het middeleeuwse Gent

Zoals vandaag in Brugge nog, waren de stadsvesten van Gent ooit het toneel van een verrukkelijke scène: op en om de wallen een bonte veelheid van windmolens die met elkaar wedijverden. *Het bekende Panoramisch Gezicht van 1534* en de getuigenis van niemand minder dan Guicciardini laten ons vermoeden dat het er wel bijna honderd zijn geweest. Maar wist de erudiete Italiaan ook wel dat de meeste van die kleppers met een heuse naam bedacht waren, zelfs lang vóór hem al? Een naamkundig fenomeen dat overigens in Noordwest-Europa een unicum blijkt te zijn!

Voor de jaren 1578 en 1650 verzamelde Paul Huys de Gentse molennamen die voorkomen in de *Schattingskohieren van het Huisgeld* bewaard in het Gentse Stadsarchief, meer bepaald voor zijn merkwaardig boek *Molen en molenaar te kijk gesteld* (Gent, 1996). Wat minder zorgvuldig (en bijwijlen amateuristisch in de naamsverklaringen) zantte Noël Kerckhaert een vracht Gentse molennamen bijeen uit de eveneens in het Gentse Stadsarchief bewaarde *Jaarregisters van de Keure* (reeks 301) en *Wezenboeken* (reeks 330) en gaf ze een plaats in zijn *Oud-Vlaamse huisnamen 1-6* (Gent, 1977-1993).

Ten behoeve van de materiaalverzameling voor het *Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen (tot 1500)*, een provinciaal project, had ik zelf de gelegenheid beide genoemde reeksen te exciperen. Als al het materiaal, ook dat afkomstig van andere bronnen, alfabetisch gesorteerd en geselecteerd is, moet het mogelijk zijn een adequate inventaris van alle middeleeuwse molennamen samen te stellen.

Intussen is echter overduidelijk

Vervolg op pagina 2

SAG, *De papiermolen aan de Overzet*, foto S.C.M.S., nr. 1341

geworden dat de naamgeving van de Gentse molens vol verrassingen zit.

Wat allereerst frappeert, is de consequente feminisering van het hele namenbestand. Merktkens zijn hier de exclusief vrouwelijke achtervoegsels *-igge* en, in veel mindere mate, *-inne* (voorbeelden hieronder); verder de toevoeging van het element *-wif*: Arendwif (1423, later geïnterpreteerd als Armwif) en Roerwif (1448). De reden van deze uitgesproken voorkeur voor het vrouwelijke genus hoeft men niet ver te zoeken: het woord *molen*, *meulen* was in de middeleeuwen nog vrouwelijk, vgl. de familienaam Van der Meulen (i.p.v. Van den Meulen).

Heel wat molens lijken genoemd te zijn naar hun eerste eigenaar/molenaar: Lichtvoetsmolen (1346). Op grond van de vermelding van de familie Van-

der Craeyen als eigenaar van de molen luisterend naar de naam Kraai (1484, SAG 301/57, 183v°), mag men onder voorbehoud een onderliggende familienaam vermoeden in namen als Bakkerigge (1435), Nekkerigge (1405), Papinne (1487), Rove-
rigge (1490), Schouteetinne (1422), Visserigge (1488) en Wolvinne (1489). In Bette (1373) schuilt denkelijk een voornaam, niet zozeer een familienaam.

Naar een familienaam genoemd is voorts Milanderigge (1429, later o.a. geïnterpreteerd als Meulanderigge). Op vernoe-
ming naar de herkomst van de eigenaar lijken desgelijks te wijzen: Poesele (1486) en Wijnendale (1404). En wat gezegd van Utrecht (1451)?

Op de bijzondere ligging wijzen Lo(e)kerigge (1389), denk aan het Middelnederlandse *lo(e)ken* 'kijken, gluren', en, met een ma-

caber trekje, Galgewacherigge (1454). Op een bijkomende functie wijst alvast Papegaaï (1430), de geliefde stek van de boogschutters.

Een uiterlijk kenmerk zoekt men in Bijlken (1429), Bonte (1489), Fleurken (1418), verwant met het Middelnederlandse *vlere* 'vleugel' (liever dan de voornaam Fleurkin), Groot Werk (1405), Rijkkel (1418), Rode Molen (1366), Rode Koker (1485), Wijdekonte (1416) en kennelijk ook Vaanken (1410) en Vaandragerigge (1422).

Meer nog dan het statische, prikkelde het dynamische element de verbeelding van de naamgever, zoals populaire Romaanse molennamen als Bequerel, 'babbelaar' en Coquerel, 'lawaaimaker (net als een haan)' en aloude namen bij ons, zoals Klapmolen, Pladdermolen en Scherrewerre aantonen.

Dat de voortgebrachte beweging en het opvallende geluid ook in Gent inspiratie brachten, moge blijken uit de namen Bijzerigge (1393), vgl. Oost-Vlaams *bieze bijze* 'schommel', Doverigge (1380), vgl. Middelnederlands *doven* 'dol draaien', Kemsterigge (1483) 'wolkamster', Loperigge (1412), Snelle (1484), Wasserigge (1477), Vliege (1430), Blazerigge (1359), Karnemelkmolen (1418, een graanmolen!), Ronkerigge (1420) en Krake (1484).

Een historisch gegeven ligt aan de grondslag van Dingerigge (1483), denk aan het Middelnederlandse dinghen 'rechtszitting houden', en Moorderigge (1407) 'moordenares'; heel wat onschuldiger klinken Rattental (1486) en Muizennestje (1649). Van een ontroerende naamkundige schoonheid in dezelfde categorie getuigen Onbeminde (1484), Onwelkom (1490) en Onrust (1487).

Ten slotte is er de allegorische naamgeving, zo het thema van de molenaar als de doortrapte bedrieger: Schudzak (1542) en Schud den Boer (1623); mogelijk ook Al Verlies (1457, later geïnterpreteerd als Half Verlies) en Grootken (1459), de naam van een middeleeuws muntstuk. Tot dezelfde sfeer behoort misschien nog Dreegkoren (1327, de vroegst geattesteerde molenaar) 'Draag het graan!', vgl. de bekende Romaanse molenaar-familienaam Quiquenpoist à *qui il en pèse*, zinspelend op de eeuwige uitbuiting van de boer door de sluwe molenaar.

Een veelheid van naamgevingsmotieven dus, vaak overgoten met een sausje van onvervalste volkshumor!

Luc Van Durme

Edito

Het werkjaar 2006 was voor het Stadsarchief behoorlijk arbeidsintensief. Het eerste integrale jaar in De Zwarte Doos concentreerde zich op de overdrachten. Deze kwamen opnieuw op kruissnelheid met de grote traditionele toeleveranciers: de Dienst Ruimtelijke Planning, Mobiliteit en Openbaar Domein met de bouwaanvragen en de Diensten van de Stadsontvanger. Nieuw was de inhaalbeweging in de dienstencentra van Oostaker, Sint-Denijs-Westrem, Ledeborg, Zwijnaarde en Drongen. Deze statische archieven werden overgebracht, geselecteerd, herverpakt en er werd een snelinventaris opgesteld.

De publiekswerking rond de Erfgoeddag en de Opendeurdag lokte heel wat nieuwsgierigen naar De Zwarte Doos. Dat dit evenwel geen echt blijvende klanten worden, blijkt uit de leeszaalcijfers. Al enkele jaren bespeuren we een dalende trend, iets wat ook internationaal wordt geconstateerd en wat wellicht deels te wijten is aan de beschikbaarheid van allerlei bronnenmateriaal op het internet.

In november 2006 bracht een week bestandencontrole orde in de verstoorde Atlas Goetghebuer. Ook het Prentenkabinet werd onder handen genomen en op formaat in de magazijnen geplaatst. De Atlas Goetghebuer bekleedt nummer vier in de top tien van de meest geconsulteerde bestanden. Sinds de invoer (2006) van een nieuw registratiesysteem voor de aanvragen in functie van de wetgeving openbaarheid van bestuur, hebben we redelijk gedetailleerde cijfers. Absolute nummer één vormen de bouwaanvragen, gevolgd door de archieven van de voormalige Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stadsgezichten. Op nummer drie staat de krantenverzameling die deel uitmaakt van onze documentaire bestanden. Benieuwd wat 2007 ons brengt ...

Leen Charles

Het behang van Maertens de Noorthout

Het Gentse stadsarchief bewaart heel wat familiefondsen en -archieven van bekende en minder bekende families. Een ervan is het *familiefonds Maertens de Noorthout* dat heel wat genealogieën van adellijke families bevat. Hierin steken niet alleen notities in verband met die families, maar er zijn ook uitgewerkte stambomen en kleurrijke familiewapens. De meeste notities zijn gebundeld en verzameld in geetiketteerde kaftjes. Sommige van die kaftjes zijn voor een bouwhistoricus interessante onderzoeksobjecten. Ze zijn namelijk gemaakt van zogenaamde *domino's*, beter bekend als kast- of behangpapier.

Dergelijke vellen papier worden soms aangetroffen in historische gebouwen. Tot de oudste *domino's* uit onze streken behoort de vondst in het *huis St.-Christoffel* in de Reynderstraat in Antwerpen. Het hing aan een plafond en dateert uit circa 1585.

Dat men dergelijke kastpapieren of *domino's* meer op plafonds dan op muren aantreft, hoeft niet te verwonderen. De houten zolderingen werden later vaak tot een pleisterplafond getransformeerd zodat het papier beschermd bleef. Het latwerk voor het pleisterwerk werd immers op de kinderbalken gespijkerd zonder verwijdering van het oude behang. De muren waren vaker aan grondige ingrepen onderhevig, waardoor het oude behang meestal verloren ging. In Holland en Spanje produceerde men vanaf het midden van de zestiende eeuw kast-

Straten waarin de bedrijven van Ghys gelegen waren.
Plan of the Siege of Tournay, London 1744

en behangpapier. De techniek hadden ze van de Chinezen en de Japanners overgenomen. In het laatste kwart van de zestiende eeuw vervaardigde men in Worcestershire (Engeland) behang met houten blokdrukken in plaats van sjablonen. Engeland was toonaangevend, want in 1691 opende in Londen het eerste warenhuis voor behangpapier, *The Blue Paper Warehouse*. Frankrijk was het land dat de nieuwste rage op de voet volgde. In 1688 produceerde Jean Papillon (1661-1723) in Frankrijk voor het eerst behangpapier voor de appartementen van burgerhuizen. In 1738 zette zijn zoon Jean-Baptiste Michel Papillon (1698-1776) de zaak van zijn vader verder. De vader gebruikte nog sjablonen, net zoals de speelkaartenmakers, de zoon ge-

bruikte houten drukblokken. De Papillons waren uiteraard niet de enige producenten in hun land en ook in het buitenland waren er meerdere *dominotiers* werkzaam.

Hoe was het in eigen land gesteld? Het Antwerps behang uit de zestiende eeuw is zeker geen uitzondering. Ook de speelkaartenmakers in onze contreien produceerden heel wat kleurrijk papier om in of op kasten, dozen, koffers en op plafonds en muren te kleven. Ze gebruikten sjablonen om de vellen papier een dessin in een of meerdere kleuren te geven. Bij het latere gebruik van drukblokken hebben de vellen rondom een zelfkant, want drukken tot op de rand van een vel handgeschept papier was technisch onmogelijk. Vóór het kleven van de vellen werden twee van de

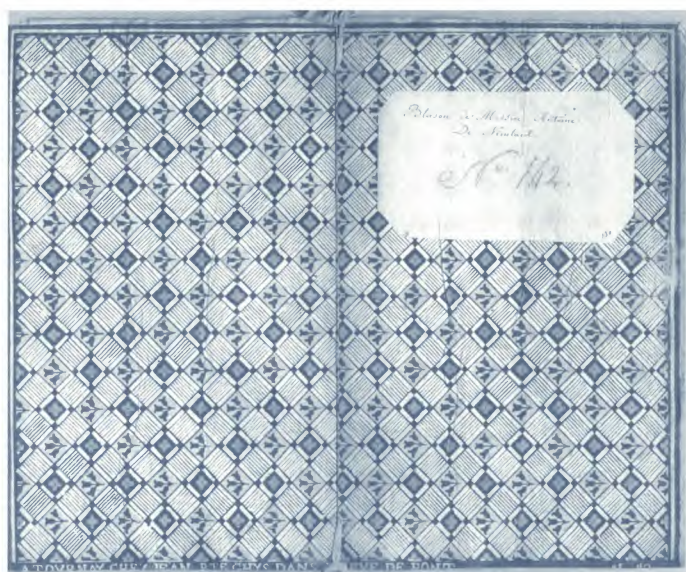

vier zelfkanten afgesneden. De geknipte randen werden op de zelfkanten van het vorige vel gekleefd zodat de tekening kon doorlopen.

In de achttiende eeuw bleef de productie van vel per vel drukken bij de ouderwetse producenten nog lang gehandhaafd. De innovatieve behangdrukkers kleefden de vellen handgeschept papier eerst tot banen vooraleer ze te bedrukken. Zo konden ze storende naden in donkere kleurpartijen vermijden.

De behangvellen in het *familiefonds Maertens de Noorthout* zijn van het oude type. Elk vel is afzonderlijk gedrukt met een houtblok. De zelfkant van het papier vormt zoals vaak in de achttiende eeuw ook de publiciteit van de producent. Hierop staat vermeld: 'A TOURNAY CHEZ JEAN B^{TE} GHYS', gevolgd door het adres en het serienummer. Jean-Baptiste Ghys was werkzaam in Doornik (Tournay), eerst in de *Rue de Pont*, later in het verlengde van dezelfde straat de *Rue de Puilaux (Rue des Puits l'Eau)*, aan de overkant van de Schelde. Elk type papier kreeg een serienummer. De familiepapieren in het *fonds Maertens de Noorthout* met de nummers 460, 461 en 462 bevatten domino's van J.B. Ghys met de serienummers 71, 80, 86, 87, 93, 97 en 98, geproduceerd in de *Rue de Pont* en de nummers 99 en 100 geproduceerd in de nieuwe locatie aan de *Rue de Puilaux*. De vellen handgeschept papier meten circa 42 bij 34 cm.

De papieren zijn een- of meerkleurig met gebruik van rood, blauw, geel, groen, zwart, turkoois op een ongekleurde ondergrond. De motieven zijn

SAG, Fonds Maarten de Noorthout, behangvellen gebruikt als kaftjes, nrs. 460, 461 en 462

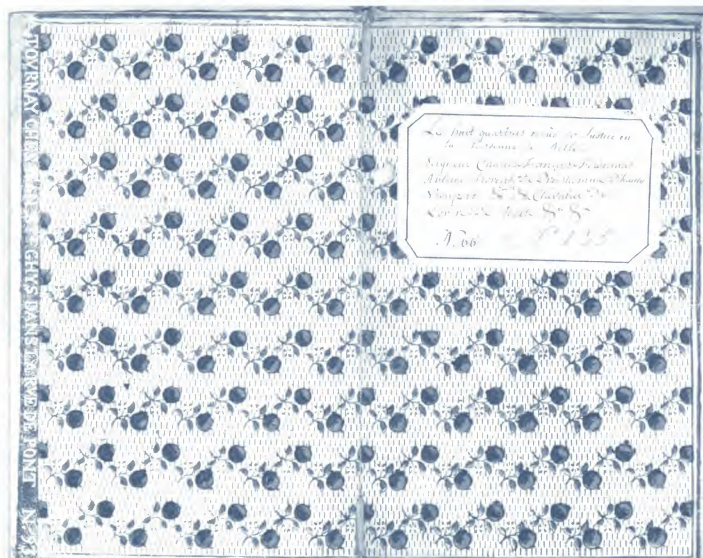
eenvoudige geometrische figuren zoals kepers, vierkantjes, ruitjes, cirkeltjes en strepen en vlekjes, losangemotiefjes, sterren, bloemen en blaadjes.

Eén exemplaar draagt geen vermelding van de drukker maar is misschien ook van Ghys. Niettegenstaande de motieven ervan erg afwijken van alle voorgaande genummerde exemplaren, kan het behang toch van dezelfde fabrikant zijn. Het koloriet (rood, blauw, geel) stemt overeen met dit van de andere behangpapieren.

Wat bij alle behangvellen opvalt, is de relatieve slordigheid waarmee de houtblokken gesneden werden. Vooral bij ingewikkelde motieven valt op hoe moeilijk de houtsnijder het had een perfecte regelmaat in de golvende lijnen en de bloemgroottes en -vormen te behouden. De toonaangevende manufacturen hadden dan ook de beste houtsnijders in dienst om hun drukblokken te maken. Jammer genoeg is over de drukker J.B. Ghys momenteel niets meer bekend.

Guido Everaert

SAG, Fonds Maarten de Noorthout, behangvellen gebruikt als kaftjes, nrs. 460, 461 en 462

'Ter Hooie' in een moeilijke overgangperiode

Conform de revolutionaire gedachte was het de bedoeling van de Fransen de armen- en ziekenzorg uit de kerkelijke sfeer te halen en de bijstand tot uitdrukkelijke taak van de burgerlijke overheid uit te roepen. Hiertoe werden per gemeente een Commissie van de Burgerlijke Godshuizen en een Bureel van Weldadigheid gecreëerd die het bestuur op zich zouden nemen van de caritatieve instellingen, zoals instellingen voor armen- en ziekenzorg en weeshuizen.

Onder de leuze *liberté naturelle de l'homme* liquideerden de Franse revolutionairen alle religieuze corporaties en congregaties. Hun bezittingen werden bij wet van 1 september 1796 door de staat geconfisqueerd met het oog op de verkoop ervan ten dienste van de Franse staatskas. Maar er werd een uitzondering gemaakt voor religieuze instellingen die zich bezig hielden met onderwijs en armen- en ziekenzorg, omwille van het openbare nut van deze instellingen.

Wat de begijnhoven betreft, was de essentiële vraag of de begijnen al dan niet kloosterlingen waren. Enerzijds kon men veronderstellen dat de begijnen religieuzen waren. Ze legden immers geloften af, hadden gemeenschappelijke inkomsten en droegen een habijt. In uitvoering van de wet van 1 september 1796 moesten de begijnhoven dus opgeheven worden en hun patrimonium gevoegd bij de nationale domeingoederen. An-

derzijds leefden ze in individuele woningen die ze persoonlijk financierden en beschikten ze over eigen inkomsten. Daarenboven hadden de begijnen een infirmerie en een H. Geesttafel. Dat maakte het erg moeilijk, zeker vanuit juridisch standpunt, om hen niet als een caritatieve instelling te erkennen, vooral omdat die instituten in enkele steden als een burgerlijk godshuis werden beheerd.

Voor vele begijnhoven betekende het Franse regime, dat bijna twee decennia lang zijn stempel op onze gewesten drukte, het einde. De begijnhoven in het Franse landsgedeelte werden afgeschaft. Ook in Vlaanderen gaf dit bewind aan enkele hoven

de doodsteek. Slechts een beperkt aantal grotere instellingen kon overleven. De drie begijnhoven in Gent – het Elizabeth- of Groot Begijnhof, Ter Hooie of het Klein Begijnhof en het Poortakker- of Sint-Aubertusbegijnhof – slaagden erin om zich niet als religieuze, maar als liefdadigheidsinstelling te laten erkennen, waar de begijnen niet als eigenaars, maar als hulpbehoevenden verbleven. De infirmerie en de H. Geesttafel waren volgens de begijnen het bewijs dat ze voorwerp waren van liefdadigheid: de infirmerie was bestemd voor zieke begijnen die zelf niet konden instaan voor de betaling van noodzakelijke verzorging, de H.

SAG, *Begijnen in het begijnhof 'Ter Hooie'*, foto S.C.M.S., nr. 221

Geesttafel werd aangewend om die begijnen te ondersteunen die over onvoldoende inkomsten beschikten. De begijnhoven kwamen aldus onder het bestuur en het beheer van de stedelijke Commissie van de Burgerlijke Godshuizen, voorloper van het huidige OCMW. De Franse overheid zou handig gebruik maken van de verplegende activiteiten van de begijnen van Ter Hooie om enkele belangrijke noden te lenigen. Er was immers een groot gebrek aan ervaren verplegend personeel. De begijnen boden hun diensten aan aan zieken buiten het hof en aan zieke militairen. De verzorging van zieken buiten het begijnhof was van oudsher onderdeel van het takenpakket van de begijnen. Meer georganiseerde en massale ziekenverzorging kwam pas voor, wanneer ze bij sprongen voor de verzorging van zieke

Franse soldaten. Toen in 1809 een tyfusepidemie uitbrak in de rangen van het Franse leger, konden de Gentse hospitalen de massale toestroom van zieken niet langer aan. Negenenzestig begijnen boden tussen september 1809 en maart 1810 hun hulp aan in het militaire hospitaal, dat was ingericht in het oude klooster van de capucinessen, gelegen op de Reep. In 1813 werd opnieuw een beroep gedaan op de begijnen. Deze keer werd de begijnhofkerk opengesteld voor verwonde militairen. Ook na de eerste nederlaag van Napoleon (1814) en de Franse intocht, alsook na de slag bij Waterloo (1815) werd de begijnhofkerk ingericht als hospitaal. Opnieuw trachtten de begijnen het lijden van de talloze oorlogsslachtoffers te verlichten. De eerste onderwijsactiviteiten in Ter Hooie stammen ook uit

de Franse periode. In 1804 organiseerden de Franse bestuurders er een armenschool voor meisjes van buiten het begijnhof. Aanvankelijk deed een klein kamertje dienst als klaslokaal. Pas vanaf 1808 werd hiervoor een volledig huis ter beschikking gesteld. Het kleine kamertje voldeed niet langer omdat het aantal leerlingen opgelopen was tot dertig. Het onderwijs was er volledig gratis. Terwijl de Commissie instond voor het onderhoud aan het gebouw, waren de aankopen van onderwijsmateriaal op rekening van de begijnen. De 'lesdoelen' waren de volgende: *'enseigner les principes de la morale chrétienne, à lire, écrire, coudre, filer, et fair de la dentelles.'* (sic). Nooit voorheen werd het caritatieve karakter van Ter Hooie, dat het begijnhof van de ondergang had gered, zo concreet in de praktijk toegepast.

Francis Ascoop

SAG, *Begijnen in het begijnhof*

De Zwarte Doos publiceert 'Historische Atlas van Gent'

Eind mei verschijnt de *Historische Atlas van Gent*. Na *Het Gent boek* is dit het tweede produkt van het samenwerkingsverband van het Stadsarchief en de Dienst Stadsarcheologie in De Zwarte Doos. Het boek past in de reeks historische atlassen van uitgeverij Sun in Amsterdam. Na verscheidene Nederlandse steden als Rotterdam, Utrecht, Nijmegen en Den Haag is nu, als eerste Belgische stad, ook Gent aan de beurt.

Dankzij een overvloed aan historische kaarten en plattegronden is de groei van de stad op de voet te volgen. De atlas toont het prille ontstaan aan de samenvloeiing van Schelde en Leie, de Europese metropool die Gent in de middeleeuwen was, zijn hernieuwde bloei tijdens de industriële revolutie, en niet in de laatste plaats de moderne, toekomstgerichte woon- en werkstad van nu.

De samenstellers van de atlas - Leen Charles, Marie Christine Laleman en André Capiteyn - konden putten uit de kostbare kaartencollectie, die bewaard wordt in de instellingen binnen de stad, niet in het minst in het Stadsarchief zelf. Daarnaast worden ook enkele unieke documenten uit buitenlandse collecties getoond. Vijfendertig thema's vormen evenveel originele invalshoeken om een selectie uit die cartografische rijkdom, gedragen door tal van sprekende illustraties, voor het eerst in een publicatie aantrekkelijk te belichten.

De presentatie van de *Historische Atlas van Gent* op donderdag 31 mei zal gepaard gaan met een kleine tentoonstelling in De Zwarte Doos.

Ca. 80 pp, 24,5 X 33 cm, rijk geïllustreerd, in kleur, gebonden. Prijs: 29,50 euro.

colofon

@rchieflink is de driemaandelijke nieuwsbrief van 't Archief. Gent on Files, een ondersteunende vzw voor het Stadsarchief van Gent

Het abonnement is begrepen in de lidmaatschapsbijdrage: 13 *euro* individuele leden, 15 *euro* gezin, 25 *euro* steunende leden en 250 *euro* ereleden.

Een los nummer kost 4 *euro*.

Nieuw rekeningnummer:
000-3252077-55

Adres GOF

p.a. De Zwarte Doos Stadsarchief,
Dulle-Grietlaan 12, 9050 Gentbrugge
Tel (09)266 57 60
E-mail stadsarchief@gent.be
Website: www.archieflink.centerall.com

Coördinatie en eindredactie

Valérie Meillander
Christine Duthoit

Verantwoordelijke uitgever

Griet Maréchal, Visserij 11,
9000 Gent

ISSN - nummer: 1376-2966

Foto's:

Storm Calle, tenzij anders vermeld.

Vormgeving

Evé Grafica - Erika Vanderstockt,
Gent, GSM: 0486/51.78.88

Druk

J. Verbeke, Gent

Inhoud

• Klapwiekend vrouwvolk in het middeleeuwse Gent	1
. Edito	3
. Het behang van Maertens de Noorthout	4
• 'Ter Hooie' in een moeilijke overgangperiode	6
• Link	8